

IOAN PETRU CULIANU

Cult, magie, erezii

Articole din enciclopedia
ale religiilor

Ediția a II-a

Traduceri de
Maria-Magdalena Anghelescu și Dan Petrescu

Postfață de Eduard Iricinschi

POLIROM
2016

Cuprins

<i>Notă asupra ediției</i> (Tereza Culianu-Petrescu)	5
<i>Alter ego</i>	7
Arta în Renaștere și figura Erosului	9
Artă și alchimie	14
Artă și magie în Renaștere	25
Ascensiune	32
Astrologie	45
Bendis (Ioan Petru Culianu și Cicerone Poghiric)	54
Cavalerii Daci (Ioan Petru Culianu și Cicerone Poghiric)	56
Cavalerul Trac (Ioan Petru Culianu și Cicerone Poghiric)	58
Călătoria la cer (păgînă)	60
Cerul ca hierofanie	75
Cult secret	80
<i>Deus otiosus</i>	82
Gnosticismul din Evul Mediu pînă în prezent	84
Magia în Europa medievală și renescentistă	92
Număr	101
Religia geto-dacă (Ioan Petru Culianu și Cicerone Poghiric)	107
Religia tracă (Ioan Petru Culianu și Cicerone Poghiric)	113
Rituri sexuale în Europa	120
Sabazios (Ioan Petru Culianu și Cicerone Poghiric)	127
Sacrilegiu	129
Tradiția gnostico-hermetică și creația artistică și literară	143

Trickster	151
Zalmoxis (Ioan Petru Culianu și Cicerone Poghiric)	154

Addenda

<i>Alter ego</i>	165
Cult secret	168
<i>Deus otiosus</i>	175
Sexualitate (Mircea Eliade și Ioan Petru Culianu)	178

Postfață. În căutarea unei științe universale a religiei :

<i>Mircea Eliade, Ioan Petru Culianu și Enciclopedia religiei</i> (Eduard Iricinschi)	201
--	-----

Alter ego

Alter ego înseamnă: un alt Eu. Psihanalistul J. Lacan a expus teza conform căreia, în evoluția personalității umane, unul dintre cele mai importante stadii este atins atunci când copilul își recunoaște imaginea în oglindă ca un *alter ego*. Omul este acum în stare să se contemple pe sine într-un „altul” obiectiv¹.

Un rol important joacă *alter ego*-ul ca ego oniric în teoria antropologului E.B. Tylor. Tylor crede că există două fenomene distincte, care explică așa-numitul animism. Primul se referă la diferența dintre lucrurile vii și cele care nu sînt vii din natură, al doilea este existența imaginilor onirice. Imaginea onirică a unui om conduce la ideea unui suflet oniric, care – ca și umbra – este recunoscut ca un *alter ego*². Prin egoul oniric, spune Tylor, se pot explica aproape toate fenomenele care apar în animism, ca viziunile, bilocațiile, dublul (sosia), credința în spirite, coșmarul, *incubi* și *succubi* și chiar vampirismul³. Termenul german de specialitate *Traumego* (ego oniric) a fost introdus în literatură de H. Fischer⁴ și este astăzi general recunoscut⁵. El înlocuiește *terminus technicus* „suflet liber”, care a fost utilizat de E. Arbmänn⁶ și discipolii săi, Å. Hultkranz⁷ și J. Paulson⁸.

1. J. Lacan, *Écrits*.

2. E.B. Tylor, *Primitive Religion*, vol. 1, pp. 387 sq.

3. E.B. Tylor, *Primitive Religion*, vol. 2, pp. 173-176.

4. H. Fischer, *Studien über Seelenvorstellungen in Ozeanien*.

5. Vezi de ex. L. Leertouwer, *Het beeld van de ziel bij drie Sumatraanse volken*.

6. E. Arbmänn, „Untersuchungen zu primitiven Seelenvorstellungen mit besonderer Rücksicht auf Indien”, în: *Le Monde Oriental* 20 (1926) și 21 (1927).

7. Å. Hultkranz, *Conceptions of the Soul among North American Indians*.

8. J. Paulson, *Die primitiven Seelenvorstellungen der nordeurasichen Völker*.

Arbmann discerne între un suflet „corporal” și unul „liber”. „Sufletul corporal” îndeplinește toate funcțiunile vitale în făpturile vii, „sufletul liber” însă poate părăsi corpul și poate călători independent de el. Așa ar fi apărut concepțiile, mai sus menționate, despre viziuni, bilocații etc. Egoul oniric al lui Fischer pune „sufletul liber” în legătură cu imaginea onirică a lui Tylor.

Problema „sufletului liber” și a egoului oniric a fost tratată din nou, în special din perspectiva religiei Greciei arhaice, de J. Bremmer¹. Bremmer crede că, în cazurile în care visul nu joacă un rol deosebit în apariția unor reprezentări ale sufletului, termenul „ego oniric” nu ar fi aplicabil. Deși în Grecia arhaică nu există o concepție unitară a unui „suflet liber”, el crede că expresia „suflet liber” este mai potrivită aici decât „ego oniric”.

Independent de aceasta, egoul oniric, care evoluează către un *alter ego* autonom, este un fenomen care a determinat în repetate rînduri credința oamenilor. Este foarte probabil că el se află în legătură cu alte fenomene, care sînt foarte cunoscute din diverse religii ale lumii, ca viziunea, moartea aparentă, transa etc.²

Bibliografie

- Arbmann, E., „Untersuchungen zu primitiven Seelenvorstellungen mit besonderer Rücksicht auf Indien”, în: *Le Monde Oriental* 20 (1926) pp. 85-226 și 21 (1927), pp. 1-85 ;
- Bremmer, J., *The Early Greek Concept of the Soul*, 1983 ;
- Culianu, I.P., *Expériences de l'extase*, 1984 ;
- Fischer, H., *Studien über Seelenvorstellungen in Ozeanien*, 1965 ;
- Hultkrantz, Å., *Conceptions of the Soul among North American Indians*, 1953 ;
- Lacan, J., *Écrits*, 1966 ;
- Leertouwer, L., *Het beeld van de ziel bij drie Sumatraanse volken*, 1977 ;
- Paulson, J., *Die primitiven Seelenvorstellungen der nordeurasischen Völker*, 1958 ;
- Tylor, E.B., *Primitive Culture*, 2 volume, 1871.

1. J. Bremmer, *The Early Greek Concept of the Soul*.

2. I.P. Culianu, *Expériences de l'extase*, pp. 22-24.

Arta în Renaștere și figura Erosului

Importanța problematicii iubirii în Renaștere se măsoară după cantitatea de tratate docte, alegorii și producții versificate care se ocupă de aceasta. Tratatul figurează neîndoios printre *best-sellers*-urile epocii. Traducerea lor rapidă în limbile vernaculare ale Europei le asigură o largă audiență în rîndul marelui public. Propagate de versificatori abili, teoriile despre iubire dau tonul celor mai celebre mode culturale.

La originea acestui fenomen trebuie să așezăm comentariul la *Banchetul* lui Platon compus de canonicul florentin Marsilio Ficino (1433-1499) în 1469. În secolul al XVI-lea, Margaretei de Navara i se dedicau două traduceri franțuzești ale comentariului, dintre care a doua (autor – Guy Le Fèvre de la Boderie, 1578) avea să slujească de model pentru nu puțini mari poeți ai vremii. Gabriel Chappuys îmbogățește a doua ediție a acestei traduceri (1588) cu încă una, respectiv traducerea unui alt celebru tratat despre iubire, *Comentariul* lui Giovanni Pico della Mirandola, emul al lui Ficino, la o „canzona” a prietenului său Girolamo Benivieni.

Impactul ideilor lui Ficino asupra artei Renașterii a fost imens. Mereu actuală, cartea lui André Chastel (*Marsile Ficin et l'art*, Genève, 1954) stă mărturie. Nu se pune problema să reproducem aici concluziile la care au ajuns marii specialiști ai artei renascentiste, pfe cum André Chastel, Robert Klein ori Edgar Wind. Nu este cazul nici să refacem aici drumul urmat de Jean Festugière în penetranta sa analiză a influenței ficiniene asupra literaturii franceze din secolul al XVI-lea. O analiză în profunzime a psihologiei abisale a iubirii și a raporturilor ei cu arta ne va da prilejul să expunem ideile acestor iluștri savanți.

Luînd de bună data de 1 mai 1467 ce figurează la sfîrșitul ediției aldine (1499) din *Hypnerotomachia Poliphili* a fratelui Francesco

Colonna, s-ar putea ca Ficino însuși să fi avut un înaintaș, artist el însuși de astă dată, ale cărui idei, alegorie a iubirii și gravuri de artiști celebri ce-i împodobeau lucrarea au cunoscut, în Franța și în diverse alte locuri, o glorie comparabilă cu aceea a lui Ficino.

Francesco Colonna propagă sub forma unei povestiri fantastice aproape aceleași teorii pe care avea să le expună Ficino în tratatul său filozofic din 1469. Posibilitatea unei influențe din partea lui Ficino nefiind exclusă, de vreme ce opera lui Colonna a fost publicată abia în 1499, ipoteza unei geneze independente nu poate fi nici ea îndepărtată. În fond, Colonna și Ficino se slujesc pur și simplu de moștenirea culturală a Evului Mediu, agrementată la cel din urmă cu platonism. Cît despre Colonna, el este adeptul misterului, ceea ce va face deliciul amatorilor francezi de ocult din secolul al XVI-lea. Decriptat, mesajul lui se reduce în definitiv la o psihologie a amorului fantastic care n-avea de ce să-l aștepte pe Ficino ca să fie descoperită, din moment ce deja făcea parte din manualele de medicină încă de pe vremea lui Toma d'Aquino.

Teoria ficiniană a erosului se bazează pe pătrunderea fantasmei obiectului iubit în imaginația subiectului. Această imaginație este ea însăși un corp subtil care primește mesajele celor cinci simțuri, le transformă în fantasme și este de asemenea capabilă să producă și alte fantasme, fără suport fizic. Dar fantasma celui iubit se instalează în aparatul fantastic al celui ce-l îndrăgește, unde începe să ducă o existență neliniștitoare. Procedînd ca un soi de vampir psihic, ea absoarbe în sine toate cogitațiile subiectului, astfel că acesta este complet deposedat de calitatea sa de subiect și se transformă lăuntric în obiect al amorului său. E vorba așadar de o „moarte” lăuntrică ce se traduce în afară printr-o sleire fizică. Boală mortală, erosul nu poate fi vindecat decît dacă cel iubit lasă liberă trecere prin ochi fantasmei celui ce s-a îndrăgostit de el, care fantasmă va putea la rîndul ei să-și găsească un aparat subtil în care să se instaleze. Transferați unul în altul, partenerii erosului sînt fericiți, căci au stabilit de aici înainte un contact intim unul cu altul. Avînd un aspect poate prea concret, teoria ficiniană a iubirii nu seamănă prin asta mai puțin cu unele dintre cele mai celebre teorii din psihanaliză. Succesul de care se bucura în epocă n-are de ce mira, comparat fiind cu succesul psihanalizei de astăzi.

Povestea lui Polifil, o pățanie a cărei indecență e deghizată într-o enigmă nelipsită de pretenții metafizice, stă mărturie pentru voga

literară și artistică a *Metamorfozelor* lui Ovidiu, ale căror ediții din Renaștere erau adesea înzestrate cu un material vizual adecvat. Interpretarea alegorică a lui Ovidiu data deja din secolul al VIII-lea. Renașterea are o predilecție marcată pentru exegeza *sotto il velame**. Dar materialul vizual respectiv depășește alegoria moralizantă prin faptul că proiectează asupra Antichității clasice o imagine voluptuoasă care se traduce în abundența formelor dezgolite și a gesturilor echivoce. Colonna se pricepe de minune să manipuleze ambiguitatea erosului. În Franța, *Hypnerotomachia* lui, care fusese editată de Aldo Manuzio în 1499 cu excelente gravuri aparținându-i unui artist necunoscut din școala lui Mantegna, va fi lansată de un amator de ocultism foarte celebru la vremea sa, poligraful Jacques Gohorry. Acesta o va recomanda traducătorului Jean Martin, care a revizuit, după Gohorry, o traducere imperfectă aparținându-i unui terț necunoscut (Gohorry însuși?), publicînd-o în 1545 la Jacques Kerver, „marchand libraire juré en l'université de Paris”. O a doua ediție din 1553 face dovada succesului moderat al operei, decorate cu gravuri pe lemn de o calitate rafinată, executate de Jean Cousin și, probabil, de Jean Goujon însuși.

În cazul *Hypnerotomachiei*, ca și în cazul numeroaselor ediții ilustrate din *Metamorfozele* lui Ovidiu, imaginea nu este un simplu complement al cuvîntului scris, ci o explicitare și o elucidare a acestuia. *Hypnerotomachia* nu s-ar fi putut lipsi de imagini, de vreme ce ele sînt *fantasme* oferite unui public pe care textul, la rîndul lui, încearcă să-l sensibilizeze la aceeași problemă și anume: prin ce mecanisme fantastice se instalează iubirea, care-i sînt tribulațiile în sfera imaginarului? Povestirea, avînd multe digresiuni onirice, își distruge propria autenticitate în clipa cînd pare să nu fi fost altceva decît visul lui Polifil. Un vis, da, dar un vis alcătuit din aceeași substanță subtilă a fantasmelor, fără de care existența omenească în întregul ei ar fi de negîndit.

Despre ce este vorba în povestirea lui Polifil și în ce fel izbutesc imaginile să întărească sau să lumineze efectul textului scris?

Povestea lui Polifil reprezintă paradigma fenomenologiei erosului. Un tînăr (Polifil) e îndrăgostit de o fată (Polia) care, deși înclinată prin natură să răspundă avansurilor îndrăgostitului, se vede constrînsă să jure zeiței Diana că-și va păstra castitatea. În fața refuzului net al

* Expresie dantescă din *Divina Commedia, Inferno, IX, 63*: „sub vâl” (n. tr.).